

Debatanmeldelse

Danske landsbyer mellem to forskningsmiljøer

Bjarne Stoklund

Fortid og Nutid, september 2009, s. 211-228.

Debatanmeldelse af *Erland Porsmose: Danske landsbyer*. Gyldendal, 2008. 320 s., ill. 349.00 kr.

De danske landsbyers tusindårige historie, de kulturlandskaber, som de hører hjemme i og de gårde, som de bestod af, er emnerne for denne bog, som giver en sammenfattende oversigt. Det er temaer, som navnlig er blevet studeret i to forskningsmiljøer: Først på Nationalmuseet i første halvdel af det 20. århundrede, for derefter at flytte til historikermiljøet ved Syddansk Universitet og Odense Bys Museer, to forskermiljøer med meget forskellige metoder og indfaldsvinkler. Bogens forfatter er den førende forsker i Odense-miljøet, og hans fremstilling og resultater diskuteres i anmeldelsen af en kollega med baggrund i Nationalmuseets etnolog-miljø.

Bjarne Stoklund, f. 1928. Fra 1958 til 1971 museumsinspektør på Frilandsmuseet i Sorgenfri og fra 1971 til 1996 professor i europæisk etnologi ved Københavns Universitet. I sit forfatterskab har han især beskæftiget sig med etnologiens metoder og faghistorie, kulturlandskabet og dets udnyttelsesformer, dansk bondekultur og nordatlantisk byggeskik.

Der sker en revolution på landet i Danmark i disse år. For øjnene af os foregår den største transformation af det danske landbrug og det danske kulturlandskab i historisk tid. Familiebruget på den danske bondegård, som kan se tilbage på en tusindårig tradition, bliver afløst af et nyt og effektivt industrilandbrug i kampen om det globale marked. I denne situation er det oplagt, at kultur- og landbohistorikerne standser op, kaster blikket tilbage og stiller spørgsmålene: Hvad er det for et samfund og en bondekultur, der i dag synger på sit allersidste vers, og hvad var det for processer, der førte os frem til dagens situation? Det er så meget vigtigere, som den danske landsby og den kultur, som den dannede rammen om, er og har været en umistelig del

af dansk historie og identitet. Ingen er mere oplagt til at løse denne opgave end Erland Porsmose, efter at han – som han selv skriver – har beskæftiget sig med dette emne i tre årtier. Porsmose er til daglig direktør for Kerteminde Museum og Johannes Larsen-museet (nu fusioneret med Nyborg Museum til Østfynske Museer), men han er også den centrale skikkelse i den mangefacetterede bebyggelseshistoriske forskning, som har fundet sted i miljøet omkring Syddansk Universitet og Odense Bys Museer.

Den bog, der nu foreligger fra Porsmoses hånd, er meget velskrevet og overdådigt illustreret, overvejende med forfatterens egne fremragende farvefotografier fra danske landsbymiljøer over hele landet. At den henvender sig

til en bred læserkreds er helt klart, men man får under læsningen det indtryk, at forfatteren ikke har gjort sig bogens karakter og formål helt klart, eller rettere: Han vil mange ting på én gang: Causere om landlivet og dyrkelsen af det; give en forskningsmæssigt baseret oversigt over et bredt vidensfelt og være en guide-bog for turister på sightseeing i bevarede landsbysamfund. Bogen anlægger ofte en frisk ny synsvinkel, og den er skrevet i en levende og letlæst fagbogsprosa. Men ind imellem gribes Porsmose af lysten til at udtrykke sig mere poetisk og personligt, og det kan resultere i overraskende sproglomster. Et par prøver:

"Mildt gyngende ligger huse og gårde i en samlet og dog åben gruppe, som var de strøet med en tilfældig og alligevel regelret håndbevægelse langs den slyngede landsbygade –" (s. 13); "Det er en stor-slået, ja næsten magisk oplevelse at stå på søforten i Volsted og lade blikket glide cirkelrundt på gårdenes rent ud sagt sirlige middelalderorden" (billedteksten s. 281).

Bogen er disponeret således, at den indledes af to præsentations-afsnit – "Danske landsbyer" og "Et besøg i landsbyen" – som giver en almen karakteristik af en typisk landsby og de hovedelementer, som indgår i den. Over de næste 200 sider følger derefter landsbyernes historie fra år 1000 til 2005, hvor der både skrives bred landbohistorie og er plads til kulturhistoriske detaljer. På de sidste små hundrede sider inviteres læseren på "En landsbytur" rundt til en del af de landsbymiljøer, som er blevet udpeget som bevaringsværdige, eller som forfatteren har fundet interessante og karakteristiske.

I den følgende kritiske gennemgang af Erland Porsmoses bog og det billede, den

tegner af landsbyerne og deres historie, er den bedømt som oversigtsværk over et kulturhistorisk forskningsfelt, der navnlig er blevet dyrket i to forskningsmiljøer: På Nationalmuseets afdeling for Nyere Tid (tidl. Dansk Folkemuseum) og i det bebyggelseshistoriske miljø ved Syddansk Universitet i Odense. Den forskningshistoriske baggrund interesserer dog ikke Porsmose. Det, der lægges frem i hans bog, er færdige resultater, som ikke er til diskussion. Den læser, som måtte være interesseret i, hvordan vor viden om de gamle landsbyer er blevet til, får således ikke nogen hjælp. Heller ikke det afsluttende afsnit med "supplerende litteratur" er til megen hjælp, da det har en noget tilfældig karakter. Det skal der her indledningsvis søges rådet bod på i form af en kort karakteristik af de to forskningsmiljøer.

Nationalmuseet og de danske landsbyer

I 1973 og 1974 udkom to små bøger af Axel Steensberg med titlerne *Den danske landsby gennem 6000 år* og *Den danske bondegård*. Med en vis ret kan Porsmoses *Danske landsbyer* ses som afløser af disse to populære bøger, som var nye udgaver af publikationer i serien "Vi og vor Fortid", som den såkaldte Historikergruppe udsendte i de første år af den tyske besættelse (1940 og 1942). Bogen om de gamle gårde skulle skabe interesse for de planlagte, systematiske bondegårdsundersøgelser, som Steensberg fik sat i gang i 1944. Karakteristisk nok var der et lignende projekt i det tyskbesatte Frankrig under krigen; begge steder var der grobund for sådanne initiativer med nationale undertoner. På Nationalmuseet var bondegårdsstudier dog ikke noget

nyt. Siden 1910 havde gårdens kulturhistorie været et vigtigt punkt på arbejdsprogrammet i "Dansk Folkemuseum", det selvstændige museum, som også omfattede Frilandsmuseet, og som i 1938 blev endeligt inkorporeret i Nationalmuseet. I tiden mellem de to verdenskrige indsamlede Frilandsmuseets arkitekt, Halvor Zangenberg, et stort materiale fra hele landet. Han udmøntede sin omfattende viden i en række artikler i lokalhistoriske årbøger o.l., som stadig er vigtige kilder, hvis man søger oplysninger om enkelte egnes gamle byggeskik.¹

Axel Steensberg ledede "Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser" de første år, men overlod så opgaven til sin kollega, Svend Jespersen, for at koncentrere sig om ledelsen af afdelingen og om den særlige opgave, han var blevet ansat til at løse: At belyse gårdens historie gennem arkæologiske undersøgelser, noget han var selvskreven til som tidligere assistent for Gudmund Hatt ved de epokegørende udgravninger af jernaldergårde i Jylland. Det startede med tomten af gården fra Pebringe på Østsjælland, som blev flyttet til Frilandsmuseet i 1939, men undersøgelserne blev siden udvidet til større helheder i landsbyerne Hejninge og St. Valby på Vestsjælland. Det sidste store Steensberg-projekt var en undersøgelse af den nedlagte torplandsby Borup ved Tystrup sø og navnlig en opmåling af dens middelalderlige agersystem.

Disse arkæologiske undersøgelser spiller en stor rolle i den første halvdel

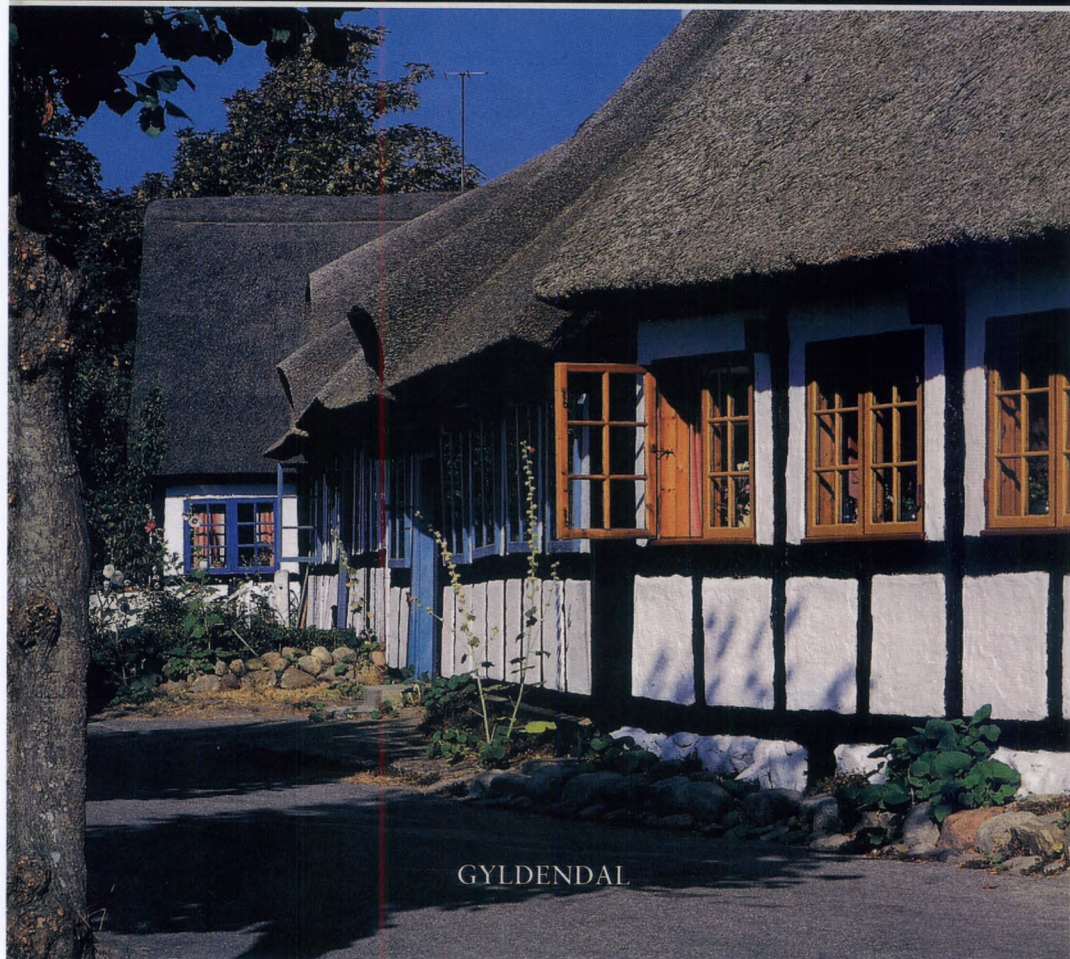
af bogen om *Den danske bondegård*. I den anden halvdel følger Steensberg gårdens udvikling i store træk helt frem til 1970'erne, men han beklager i forordet, at han kun i beskedent omfang har kunnet trække på materiale fra Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser, da "*resultaterne heraf endnu ikke er gjort op og publicerede*". I sin kampagne for at skaffe midler til bondegårdsundersøgelserne havde Steensberg stillet i udsigt, at det indsamlede materiale ville blive fremlagt i et værk på 10 bind, men Svend Jespersen, som fra sine egne omfattende studier i kildegrupper som synsforretninger, skifteprotokoller og brandtaksationer vidste, hvor værdifuldt dette materiale var for en rekonstruktion af gårdens udviklingshistorie, ønskede at vente med publicering til såvel feltmateriale som arkivstof var grundigt gennemarbejdet. Hans tidlige død, endnu ikke 50 år gammel, kom til at sætte en stopper for fortsættelsen af arbejdet, og projektets medarbejdere blev engageret i andre opgaver.²

Svend Jespersen var blevet knyttet til Dansk Folkemuseum i 1940 med det formål at organisere en spørgelisteindsamling af skriftligt materiale til belysning af dansk bondekultur. Det var det, der blev til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU). En sådan indsamling havde allerede længe været i gang i Sverige, og Svend Jespersen havde som filolog erfaringer med beslægtede metoder fra sit arbejde med indsamling af sprogligt materiale til en stor dialektord-

Fig. 1-2, følgende opslag: Forsiderne til Porsmoses og Steensbergs bøger om danske landsbyer. Nordby på Samsø er med sine mange små bindingsværkshuse, nu feriehuse, bestemt ikke den mest typiske danske landsby, men måske nok den mest romantiske. Ejendommeligt nok har såvel Steensbergs bog fra 1973 som Porsmoses fra 2008 valgt denne bys huse som omslagsmotiv. Ingen af dem røber dog, at det er Nordby; i Steensbergs kolofon er der ingen oplysninger, mens der hos Porsmose blot står "*forsidebilledet er fra Samsø*". I begge tilfælde indtager Nordby altså den anonyme rolle som typisk dansk landsby.

Erland Porsmose

DANSKE LANDSBYER

GYLDENDAL

den danske landsby

GENNEM 6000 ÅR

ForumsFag
bibliotek

Axel
Steensberg

bog ("ømåls-ordbogen"). De første spørge-
lister, som blev udsendt til "meddelere"
rundt om i landet, vedrørte arbejdsme-
toderne i det ældre landbrug (kornhøst,
høslæt, gærder og hegn, kreaturerne
pasning etc.) og i husholdningen (bag-
ning, brygning etc.). Senere kom de so-
ciale sider til (tyende, bryllup, død og
begravelse etc.). Det overordnede formål
var at belyse bondekulturen i alle dens
variationer og at kortlægge kulturom-
råder og -grænser. Materialet er blevet
benyttet i mange sammenhænge, men
heller ikke her er der kommet en samlet
publikation.³

De faglige interesser i 1960'erne og
1970'erne på Nationalmuseets 3. afde-
ling (som det hed dengang) blev i disse år
rettet mod andre sider af dansk kultur
end bondegårdene og det traditionelle
bondeliv, og på Frilandsmuseet blev un-
dersøgelsesarbejdet koncentreret om de
enkelte bygninger, som blev flyttet og
genopført. I et enkelt tilfælde fik disse
undersøgelser dog et videre perspektiv,
nemlig i forbindelse med flytning af huse
fra Færøerne i 1959 og 1961. Disse un-
dersøgelser må ses som en videreførelse
af de bondegårdsundersøgelser på Fæ-
røerne, som Holger Rasmussen udførte for
Nationalmuseet i 1947 og 1949. Siden
havde jeg lejlighed til at foretage arkiv-
undersøgelser såvel i Tórshavn som i
København samt komparative studier i
Vestnorge, Island og på Shetland. Re-
sultaterne af disse studier, som blev
publiceret i en lang række afhandlin-
ger på dansk, tysk og engelsk og i 1996
sammenfattet i min bog *Det færøske hus
i kulturhistorisk belysning*, har betydet
en revision af opfattelsen af det traditio-
nelle færøske hus og et nyt perspektiv på
boligudviklingen i det nordvestlige Euro-
pa. Efter min mening er det her lykkedes

i et begrænset område at realisere Svend
Jespersens ambitiøse planer for studiet
af den landlige byggeskik.⁴

Bebyggelsesforskningen i Odense

I 1975, året efter, at Axel Steensberg
med sine to små bøger havde gjort en
foreløbig status over Nationalmuseets
landsbyforskning, gik stafetten videre
til Odense, hvor der i de følgende årtier
dannedes et frugtbart bebyggelseshisto-
risk miljø ved universitetets historiske
institut og Odense Bys Museer ("Den
fynske landsby"). De unge historikere på
Fyn var dog ikke så meget optaget af at
videreføre Nationalmuseets forskning,
som af at distancere sig fra den. Studiet
af landsbyerne og bondegårdene, som
havde været overladt til ret usystema-
tiske arbejdende kulturhistorikere og
etnologer, det skulle nu "videnskabelig-
gøres" og underkastes en mere eksakt
analyse.

Det startede med et arkæologisk pro-
jekt, som i 1975 blev sat i gang, takket
være to historiestuderende med arkæo-
logisk træning, som senere skulle blive
de centrale skikkelser i Odense-miljøet:
Erland Porsmose og Torben Grøngaard
Jeppesen. Mens Steensbergs historiske
arkæologi havde bevæget sig fra studiet
af den enkelte gård til landsbyen og dens
agre, så gik Odense-forskerne direkte
i gang med studiet af landsbyerne og
endda med et af de helt centrale proble-
mer: Den stationære landsbys opståen.
Projektet blev en succes; på basis af en
række prøvegravninger i udvalgte fyn-
ske landsbyer mente man at kunne fast-
slå, at de fynske landsbyer havde ligget
på den samme lokalitet fra omkring år
1000, mens der ikke kunne påvises be-
byggelseskontinuitet længere tilbage i

tiden. Det var et resultat, som gav genklang i forskningen, og som slog Odenseforskernes navn fast. Erland Porsmose fulgte projektet op med andre studier af de fynske landsbyers historie i middelalder og nyere tid og sammenfattede sine resultater i disputatsen fra 1987 om *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*.

Udforskningen af landsbyerne og i stigende omfang hele kulturlandskabet blev i de følgende årtier i stor udstrækning udført som led i projekter i samarbejde med forskellige organer i centraladministrationen. Odense-historikerne var altid leveringsdygtige i resultater, der kunne vejes og måles og ikke mindst kortlægges, og som derfor var anvendelige i samfundsplanlægningen. To af de vigtigste af disse projekter, hvis resultater er anvendt i *Danske landsbyer* skal her kort omtales.

Erland Porsmoses samarbejdspartner ved landsbyudgravningerne, Torben Grøngaard Jeppesen, som fra 1982 var leder af "Den fynske landsby" under Odense Bys Museer, lancerede i 1984 forskningsprojektet "Fynske gårde 1850-1925". Med dette ambitiøse projekt ønskede museet dels at videreføre bondegårdsundersøgelserne kronologisk efter midten af det 19. århundrede, dels at udvikle en undersøgelsesmetodik, som var mere videnskabelig end den, der var blevet anvendt af Nationalmuseet og andre tidligere gårdundersøgelser. Undersøgelsesobjekterne skulle udvælges systematisk efter grundige forstudier i arkivernes kildemateriale, og det var "vor opfattelse, at der måtte flere økonomiske parametre ind i undersøgelserne, og at mange spørgsmål bedst lod sig besvare ved kvantitative studier af de samme fænomener på et stort antal gårde", som

projektets hovedkraft, Esben Hedegaard skriver i et tilbageblik 1998.⁵

Dette gårdprojekt var geografisk afgrænset til Fyn, men før det var endeligt afsluttet påtog Odense Bys Museer sig i 1995 et nyt projekt for Skov- og Naturstyrelsen, defineret som en "videnstatus" over hele det danske landbrugsbyggeri i perioden 1850-1940. Opgaven kan betragtes som en videreførelse og udvidelse af det fynske projekt, men medførte pga. sit omfang nogle nødvendige forenklinger. I den nye målsætning blev det økonomiske sigte fastholdt; gården som produktionsenhed var kernen i projektet, men i rapporten betones det dog, at man i en vis udstrækning har forsøgt at nuancere fremstillingen med en mentalitets-historisk tilgang.⁶

I 1997 blev forskerne ved Odense Universitet involveret i to delprojekter under satsningsområdet "Kulturhistorien i planlægningen", som lanceredes af Skov- og Naturstyrelsen. I begge delprojekter var et nyoprettet "Kartografisk Dokumentationscenter" ved Odense Universitet Skov- og Naturstyrelsens vigtigste samarbejdspartner, og hovedmændene var Erland Porsmose og Per Grau Møller. Det første delprojekt om "De kulturhistoriske interesser i landskabet" resulterede i en bog med beskrivelser af de vigtigste elementer og strukturer i det åbne land.⁷ Det andet med titlen "Kulturhistorisk inddeling af landskabet" bliver omtalt nærmere i det følgende.

Landsbyen i fællesskabstiden

Mens bondekulturforskningen på Nationalmuseet på grund af den særlige etnologiske tilgang fra første færd har sigtet mod at belyse de kulturelle forskelle, så er de regionale variationer noget, der ret

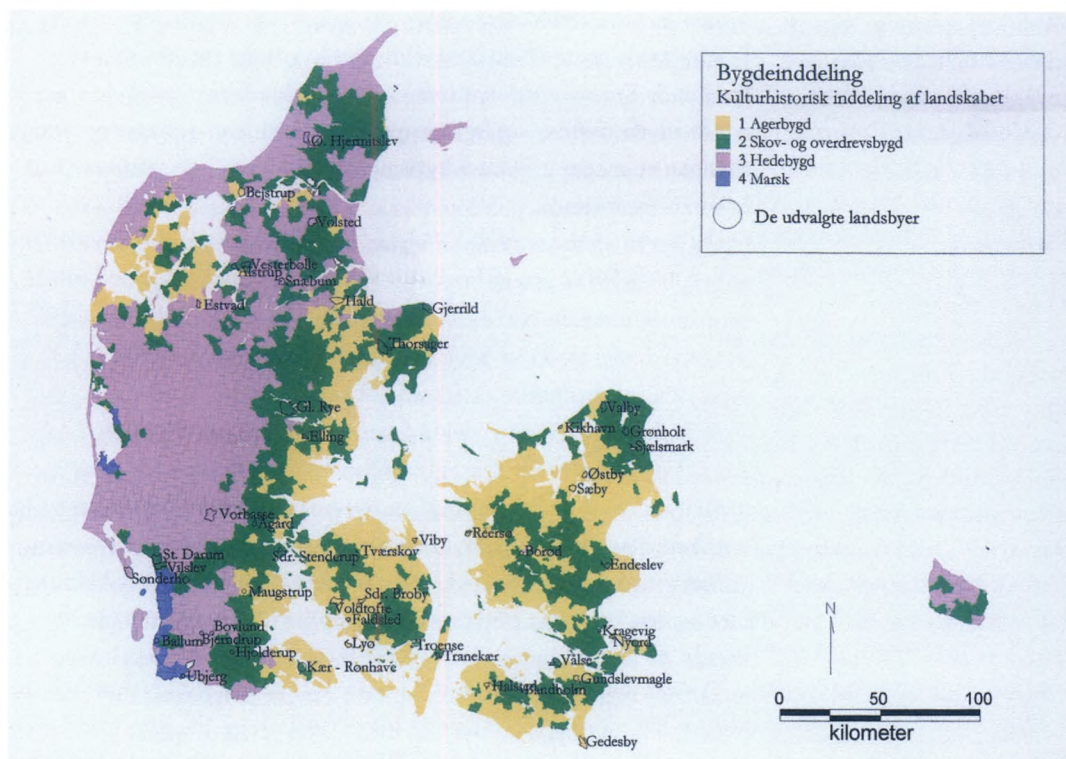

Fig. 3. Bygdeinddeling i Danmark, fra Erland Porsmose, *Danske Landsbyer*, 2008, s. 55.

sent kommer ind i Odense-forskningen. Her drejede det sig fra første færd om at belyse den typiske danske landsbys historie, dens opkomst og videre udvikling. Empirisk var forskningen begrænset til Fyn, men man mente, at det der gjaldt for Fyn, stort set kunne gøres gældende for resten af landet. De fynske forskere kan siges i nogen grad at følge traditionen i dansk landbohistorie for at lokalisere hovedparten af studierne til de gode agerbrugsegne i Østdanmark med risiko for at tegne et lidt skævt Danmarksbillede.

Erland Porsmoses bog indledes – efter de to introducerende afsnit – med en gennemgang af landsbyens historie i fællesskabstiden, dvs. de første 800 år af landsbyernes 1000-årige historie. Stof-

fet er disponeret i tre kapitler. Det første behandler bebyggelseshistorien fra etableringen af den "stationære landsby" og frem til udskiftningen. Det er et kort og klart lille afsnit på mindre end 20 sider, hvor forfatteren tydeligt er på hjemmebane, men netop derfor havde man gerne set, at han havde dvælet lidt mere ved nogle af de mange interessante spørgsmål, som i det korte kapitel kun kan strejfses. Det gælder ikke mindst problemerne omkring den stationære landsbys forgænger, den såkaldte "vandrelandsby", landsbyen, hvor bebyggelsen med regelmæssige mellemrum ændrede lokalisering. Det havde været fint med et forsøg på at give svar på nogle af de spørgsmål, som denne ejendommelige landsbyform rejser.

Mens de højmiddelalderlige torp-grundlæggelser må siges at være relativt velbehandlet i landbohistorien, så er påvisningen af en senmiddelalderlig ekspansion i kystområderne et af de spændende nye resultater af Odense-forskningen. Denne ekspansion kan dateres til 1400- og 1500-årene, da folketallet begyndte at stige igen efter krisen i 1300-tallet. Den fandt navnlig sted i kystskoven og på småøerne, og man havde gerne hørt noget mere om drivkræfterne bag denne ekspansion.

Mens dette afsnit handler om de store forandringer, som trods alt fandt sted i denne lange periode, så betoner kapitlet "Livet i landsbyen – fæstebondens univers" den lange, ubrudte kontinuitet, selvom kapitlet af gode grunde næsten udelukkende har måttet bygge på århundredet lige før de store landboreformer. Det er jo nemlig først fra 1700-tallet, at forskningen har kunnet hente mere detaljerede oplysninger om fæstebondens tilværelse, og har været i stand til at tegne et mere nuanceret billede af livet i landsbyen.

Kulturlandskabet og de regionale variationer

Mens dette billede af livet i den typiske landsby er ret traditionelt, så er der mere nyt at hente i kapitlet om "egnenes særpræg", hvor Erland Porsmose forlader standardlandsbyen i de fede agerbrugsegne, for at se på mangfoldigheden i "Landsbylandet Danmark".

Det er et kapitel, som først og fremmest bygger på den inddeling af kulturlandskabet i bygder, som Porsmose og Per Grau Møller i 1997 fremlagde i rapporten om *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*.⁸ I indledningen til kapit-

let i *Danske landsbyer* skriver Porsmose bl.a.:

"I samtiden skelnede man mellem forskellige bygdetyper: Agerbygd (eller slettebygd), skovbygd, hedebygd og kystbygd, og hver af disse bygdetyper kan nærmere karakteriseres ud fra opmålingen og takseringen af landets ressourcer i 1680'erne. For nylig er hele landet blevet gennemgået og opdelt i disse fire historiske bygdetyper, og det er derfor nu muligt at give et mere præcist billede af bygdernes afgrænsning og deres særpræg, også på landsbyområdet".

En smule mere får man at vide om projektet i teksten til nogle af de kort, som bogen er forsynet med, men ellers må man gå til rapporten fra 1997. Formålet var at skabe et redskab, som kunne anvendes i det landsdækkende arbejde med at registrere de kulturhistoriske interesser i landskabet. Kortlægningen blev foretaget på sogneniveau og resulterede i en række kort over enkeltfænomener, som i hovedtræk viste samme regionale udbredelse: De geologiske forhold, store og små landsbyer og enkeltgårde, areal pr. td. hartkorn, dyrknings-systemerne m.v. En del af disse kort er gengivet i *Danske landsbyer*. For at kunne tegne et kort over selve bygdeinddelingen med eksakte grænser har man imidlertid måttet vælge at karakterisere sognene med blot nogle få parametre, og hertil har man valgt opdyrkningsprocenten og hartkornsvurderingen. Et skovsogn skulle have mindst 25 % skov, et hedesogn mindst 35 % lynghede omkring 1800. Kystbygden er simpelthen blevet defineret som det yderste bælte af ejerlav langs havet.

Resultatet af denne inddeling er vist på et kort s. 55 i bogen, hvor bygderne og deres grænser er vist med klare farver.

Der er imidlertid nogen uklarhed med hensyn til kortsignaturerne og den ledsagende tekst. Farverne på kortet viser fire bygder, men den fjerde bygd er overraskende nok ikke den forventede kystbygd, men en særlig marskbygd, som ellers ikke optræder i inddelingen. Til gengæld oplyser den ledsagende tekst, at "*kystbygden er blot markeret med en priksignatur oveni landskabets øvrige klassificering i ager-, skov-, hede- eller marskbygd*". Endnu engang må man opsøge rapporten fra 1997, og på det originale bygdekort i stort format er kystbygden ganske rigtigt markeret med prikker. Men selv med gode øjne eller læseglas kan man ikke få øje på en priksignatur på det lille kort i bogen.

I sin fremstilling lægger Porsmose vægt på, at bygdeinddelingen er et historisk fænomen, som man var fortrolig med i "samtiden". Det er rigtigt, at man var bevidst om de "ressourceøkonomiske", regionale forskelle; det finder man tydeligt udtrykt hos Arent Berntsen i *Danmarks og Norges frugtbare herlighed* fra 1656, som citeres flittigt af Porsmose. Men i følge sprogforskerne er "bygd" ganske vist et ord med gammel rod i det danske sprog, men det glider ud af sproget ved den nyere tids begyndelse.⁹ Selv Arent Berntsen, der som nordmand må have været fortrolig med ordet, skriver hellere "egn" end bygd, når han henviser til et regionalt område. Bygd er imidlertid et af de ord, som den nationale forskningstradition genopliver i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor vi bl.a. møder det i arkæologiske bebyggelsesstudier.

I Sverige har ordet derimod været i fortsat brug i dagligsproget, og det er blevet flittigt anvendt af kulturgeograferne, men i skiftende betydninger og i reglen uden nærmere definition.¹⁰ Også

etnologerne i Sverige har brugt begrebet, men der har været ganske vide rammer for, hvad de valgte at kalde en bygd. Danske etnologer undgik som regel ordet og foretrak at tale om kulturområder og kulturgrænser. En undtagelse er forfatteren Thorkild Gravlund, som brugte begrebet i sine "folkepsykologiske" studier i mellemkrigstiden.¹¹ Blandt de svenske etnologer kan der være særlig grund til at nævne Åke Campbell, som i 1927 disputerede på en bog om *Skånska bygder under förre hälften av 1700-talet*. Den er et tidligt eksempel på en undersøgelse af den art, som Porsmose og Grau Møller har foretaget, og desuden danner den et nyttigt supplement til *Kulturhistorisk inddeling af landskabet* ved at behandle Skåne, som savnes i billedet af de gammeldanske landskaber. Derfor undrer man sig også over, at dette værk glimrer ved sit fravær i litteraturoversigten i *Danske landsbyer*.

Campbells skånske studier spillede til gengæld en vigtig rolle, da skandinaviske etnologer i 1970'erne orienterede sig mod økologiske problemstillinger med inspiration fra den angelsaksiske antropologi. Det skete til dels som en reaktion mod den historisk-geografiske skole, som længe havde været eneherkende i etnologien, og som havde underkendt de naturgeografiske faktorerers betydning for udformningen af de regionale variationer.

Den økologiske interesse kom først og fremmest til udtryk i en lang række lokalstudier, men der blev dog også gjort enkelte forsøg med opdeling af større geografiske enheder i økotyper, forstået som systemer af energioverførsler mellem mennesket og omgivelserne.¹² Mens Odense-historikerne, som vi har set, tager udgangspunkt i landskabet, så ser

etnologerne variationerne ud fra menneskene eller den menneskelige aktivitet.

På en kongres i Norge i 1975 med kulturlandskabet som tema, præsenterede jeg et foreløbigt forsøg på at inddele det traditionelle danske bondesamfund i økolyper.¹³ Det tog sit udgangspunkt i de naturgeografiske forskelle, men set i samspil med de makroøkonomiske forhold. Jeg pegede på, at økologiske og økonomiske faktorer gennem århundreder har dannet grundlag for to sæt af forskellige agrare udnyttelsesmønstre i Vest- og Østdanmark med vægten på henholdsvis kvægbrug og kornavl. I hver af de to geografiske halvdele af landet kan vi meget forenklet operere med to økolyper eller to former for bondeøkonomi. Mod vest har vi hedeboender og marskboender, og mod øst sletteboender og skovboender. I kongresindlægget diskuterede jeg også nødvendigheden af at tilføje en femte økotype, en kystbonde, som først og fremmest udnyttede havets ressourcer, men en sådan økotype ville rumligt i stor udstrækning komme til at overlape de fire andre.

Som det vil fremgå er der – ikke overraskende – stor lighed mellem historikernes bygder og etnologernes økolyper, men der er stor forskel i den måde, hvorpå de to begreber defineres og anvendes. Erland Porsmose lægger vægt på, at man har skabt et redskab, som kan *"give et mere præcist billede af bygdernes afgrænsning"*, og dette billede skal bygge på data, som er kvantificerbare og lokaliserbare. Etnologerne, derimod, giver på forhånd afkald på at tegne skarpe grænser for noget så komplekst og mangesidigt. De er klar over, at de økolyper, som bondesamfundet er forsøgt inddelt i, repræsenterer en stærk forenkling af en virkelighed, hvor antallet af økologisk re-

laterede varianter er legio. Sådanne økolyper må da heller ikke opfattes som billeder af virkeligheden. De er forskerkonstruktioner af den art, som Max Weber har kaldt *"idealtyper"*, og de må opfattes som heuristiske redskaber, midler til at få øje på ellers oversete sammenhænge og stille nye, relevante spørgsmål til det empiriske materiale.

Landsbytyper, gårdformer og byggeskik

De bygder eller økolyper, som det ældre *"bonde-Danmark"* kan opdeles i, er først og fremmest defineret ud fra de ressourcer, der står til rådighed, og de udnyttelsesmønstre, de danner basis for. Det havde derfor været naturligt, om Porsmose havde givet en mere detaljeret karakteristik af de produktionsprofiler og livsformer, som vi finder i de forskellige bygder. Det gør han ikke, men lader det blive ved en omtale af bebyggelsesmønstrene og nogle antydninger af det økonomiske grundlag. I stedet går han videre med at beskrive forskellige kulturelle former, som med større eller mindre ret kan relateres til bygderne. Det er imidlertid en sandhed med modifikation, når det i kapitlets indledning hedder, at naturen *"skabte en rigdom af regional variation i landsbytyper, gårdformer og byggeskik."* I disse kulturelle variationer er naturen højst en medvirkende faktor.

Lad os starte med et blik på landsbytyperne, som har været et yndet geografisk studieobjekt. Porsmose gør en del ud af geografernes opdeling i typer som skovrækkeby, slynget vejby eller veklyngeby, men ret beset fortæller denne typologi vel egentlig blot, at landsbyen altid har tilpasset sig det terræn, hvor den blev anlagt. Så er det mere interes-

sant at se på fordelingen af store byer, små byer og enkeltgårde. De store landsbyer hører overvejende hjemme i ager- eller slettebyggerne, mens de små landsbyer og enkeltgårdene først og fremmest findes i skov- og hedebyggerne. Eller, som Porsmose udtrykker det: Det er "*det egentlige Hartkorns-Danmark*", der er landsbyernes område, mens "*Periferi-Danmark*" entydigt er enkeltgårdsland.

Det billede fremgår også klart af kortet på s. 64 i bogen, som viser den regionale fordeling af landsbyer og enkeltgårde på den store matrikels tid i 1680'erne. Alligevel fortjener det et par kritiske bemærkninger.

Selve opdelingen af bebyggelsen i landsbyer og enkeltgårde er en klassifikation, som tvinger virkeligheden ind i et forskerskabt system, hvori den ikke altid lige let lader sig indpasse. Et af de områder, som i følge kortet er 100% domineret af enkeltgårde, er øen Læsø. Jeg har i anden sammenhæng vist, at det konstituerende element i bebyggelsen på Læsø er "haven", et dyrket og indhegnet område, hvori en eller flere gårde har andel, enten som adskilte lodder eller med dyrkningsfællesskab. Gårdenes bygninger ligger i havens periferi på grænsen til den fælles udmark. Er dette en landsby eller nogle enkeltgårde? Ingen af delene, men i matrikel-tabelværket fra 1928¹⁴, som er lagt til grund for kortet, har man valgt at gøre det til enkeltgårde. Det er nok mere oplagt at trække en parallel til de "mangebølte" gårde i Vestnorge. Her har vi at gøre med oprindelige enkeltgårde, som fra middelalderen og frem er blevet opdelt i mindre brug og har udviklet et sekundært dyrkningsfællesskab, som får dem til at ligne danske landsbyer. Det var værd at undersøge, om ikke der skjuler sig beslægtede fænomener andre

steder i Jylland bag de bebyggelser, der er klassificeret som enkeltgårde.

Noget andet er, at der findes områder på kortet, hvor vi har næsten total dominans af enkeltgårde, men hvor standardforklaringen om naturforholdenes rolle ikke holder stik. Det gælder navnlig i det gamle Hardsyssel, hvor vi mod nord finder nogle af landets bedste morænejorder, mens den sydlige del er næringsfattig hedejord. Enkeltgårdene dominerer imidlertid i hele området, ned til den gamle sysselgrænse ved Skjernåen. Denne store å har været kulturgrænse for bl.a. elementer i den traditionelle byggeskik, så den tanke er nærliggende at søge forklaringen på Hardsyssels høje enkeltgårdsprocent på det kulturelle område. Kulturelle faktorer må også trækkes ind, hvis man vil forklare forholdene på Bornholm, som ikke er med på kortet, men hvor enkeltgårdene er eneherkende.¹⁵

I det følgende tager Porsmose fat på etnologernes klassiske studiefelt: Gårdformerne og byggeskikken, og det er da også deres resultater, der bygges på, om end ikke altid helt opdateret. I den ældre etnologiske forskning var man optaget af gårdens udvikling fra enlænget til firelænget over mellemstadier med to (parallelgården) og tre længer. Det var den udvikling, Steensberg søgte at dokumentere med sine tidlige udgravninger, men det var også den, som Svend Jespersen i 1950'erne satte et stort spørgsmålstejn ved ud fra sine arkivstudier. I Porsmoses fremstilling er den firelængede gård både en form, der har sit kerneområde i agerbygden, og som altså kan relateres til naturressourcerne, men den ses også som et resultat af en udvikling fra jernalderens langhus, og i denne udvikling spiller parallelgården stadig en rolle:

"Sådanne parallelgårde kunne endnu genfindes i 16-1700-tallet i store dele af landet, og de kan vel på sin vis regnes for en forgængerform til det lukkede gård-sanlæg, eftersom øst-vestlængerne jo i høj grad dominerede dette. Parallelgårdene var omkring 1800 især et vest- og nordjysk fænomen med almindelig udbredelse i Thy, på Mors samt dele af Ringkøbing Amt og Vendsyssel".

Op Porsmose fortsætter:

"En særlig variant af den enlængede byggeskik fortsatte langt op i tiden i landets sydlige egne."

Tilsyneladende lever udviklingstanken her i bedste velgående, og det understreges af, at der i det følgende tales om, at der endnu omkring 1800 var *"et reliktområde" af parallelgårde i Vest- og Nordjylland og et syddansk/slesvigsk område domineret af enlængede gårdformer.*"

Som en kommentar til parallelgårdens sejlivethed som begreb skal det nævnes, at da Nr. Hedegård fra Vemb i 1965 blev overflyttet til Frilandsmuseet i Sorgenfri for at repræsentere den nordvestjyske parallelgård, da viste undersøgelser af gårdens historie, at den tolængede gård tidligere havde haft tre længer(!). Naturforholdenes indflydelse på de regionale forskelle kommer tydeligst frem, hvis man ser på gårdenes byggemåde, vel at mærke hvis det drejer sig om materialeanvendelsen, for forskellene i konstruktionsprincipperne kræver i reglen andre forklaringer. Porsmose gør da også mest ud af forskellene i materialer. Det er karakteristisk, at der er et afsnit om tagdækning (brug af halm, rør, lyng, tang m.v.), mens de bærende tagkonstruktioner forsømmes.

Efter omtalen af "byggeskik og materialer" vælger Porsmose at bygge resten

af dette afsnit på de indberetninger "om de i Danmark brugelige bygningsmåder for bøndergårde", som landets amtmænd i 1789-90 blev pålagt at indsende til centraladministrationen. Det er et materiale, der er nemt at gå til, for det foreligger publiceret i en kommenteret og illustreret udgave.¹⁶ Det giver en landsdækkende oversigt på et givet tidspunkt, men til gengæld er man afhængig af, hvad de enkelte amtmænd fandt for godt at oplyse, og de gjorde ikke lige meget ud af at besvare den stillede opgave. Fremgangsmåden betyder, at vi får nogle gentagelser i Porsmoses beskrivelse, men til gengæld er der væsentlige ting, der slet ikke bliver omtalt. Det følgende citat (fra s. 93) er hvad, vi får at vide om de to gamle bærende konstruktionsprincipper:

"På Tjele gods ved Viborg noteres det således, at den ældgamle sulebyggeskik var på retur. De høje suler under rygåsene, som bar hele taget, var ikke længere i brug. Sit sidste tilholdssted fik sulebygningen på Vestfyn, hvor der endnu kan opleves en række eksempler herpå i landskabet. I det øvrige land foretrak man nu at lade taget hvile på sidemurene eller, hvor der krævedes højere arbejdsrum, da en højremskonstruktion, hvor taget hviler på to parallelle stolperækker, hver bærende en tagrem – i princippet den ældgamle treskibede konstruktion fra jernalderhuset".

Det er en mildest talt utilstrækkelig og misvisende fremstilling. Man får det indtryk, at de lave højrem- eller udskudshuse i Nordjylland er ukendt for forfatteren, skønt de ellers er velbehandlede i litteraturen.

Med udgangspunkt i amtmandsindberetningerne får vi også en kort omtale af ildstedsforholdene i stuehusene. I den forbindelse videregives den hundrede år

gamle, men stærkt omdiskuterede etymologi for ordet stue: Et ovnopvarmet rum eller hus. Derimod får vi ikke noget at vide om de to hovedtyper af stuehuse: Ovnhuset på øerne og i Nordjylland og kaminhuset i Sydjylland og på Fyn. Det er dog ellers ikke uinteressant, at et af de mest markante kulturskel i Europa – det mellem det åbne kaminildsted i Vest- og Sydeuropa og ovnen i Central- og Øst-europa – går ned gennem Danmark.

Landsbyen og de store reformer

Første halvdel af *Danske landsbyer* handler som nævnt om de første 800 år af landsbyens 1000-årige historie. Her er det traditionen og kontinuiteten, der betones. Resten af bogen beskæftiger sig med de sidste 200 år, fra landboreformerne over andelstidens landsby frem til "afviklingen af bondesamfundet". I dette dramatiske kapitel står de store forandringer meget naturligt i første række, og det er i Porsmoses verdensbillede primært de teknologiske og økonomiske ændringer, det drejer sig om. Kapitlet om reformerne indledes med en lille optakt til oplysningstiden, som fokuserer på den franske revolutions opgør med alle de gamle mål til fordel for nye videnskabelige enheder; man fornemmer en forfatter, som elsker ting, der kan måles og vejes. "Revolutionen i landskabet" og dens frontløbere, landmålerne, har hans særlige bevågenhed. Den trænede feltforsker og kender af landskabet giver i øvrigt en glimrende gennemgang af ændringerne af det gamle bondeland med dets højryggede agre gennem udskiftning, hegning, dræning og mergling. Også inddigning og engvanding får deres omtale, og han viser, hvordan etableringen af 1800-tallets omformede agerbrugsland gennemsyres

af "denne ufattelige, slidsomme indsats for at disciplinere det gamle kulturlandskab til en effektiv kornmaskine".

Når det drejer sig om de nye elementer i andelstidens landsby, så er det helt klart brugsen, mejeriet og andre produktionsanlæg, der sættes i første række. Valgmenighedskirker, friskoler, forsamlings- og missionshuse bliver summarisk behandlet på to sider, mens det lille sprøjtehus til sammenligning får en halv side alene. Om de folkelige bevægelser og de store vækkelser, som er baggrunden for forsamlingshuse og missionshuse hører vi imidlertid så godt som intet. Til gengæld giver kapitlet plads til et seks sider langt afsnit om borgerskabets dyrkelse af bondelandet i de første årtier af det 20. århundrede, særlig knyttet til "de jyske digtere" (Johannes V. Jensen, Aakjær m.fl.) og "de fynske malere", som Porsmose er fortrolig med som leder af Johannes Larsen-museet. Det er helt o.k., men havde det ikke været mere oplagt i en landsbybog med så bredt et sigte, at vi fik lidt at vide om det, der skete i bevidstheden hos de danske bønder under det store opbrud på landet i det 19. århundrede? Emnet er jo ikke udtømt med "det gode slid", som Porsmose skriver om. Der foreligger fra både historisk og etnologisk side en betydelig forskning om det "åndelige kulturlandskab", som tog form gennem vækkelserne og de folkelige bevægelser. Det er en vigtig side af de kulturelle variationer på landet, men det er åbenbart ikke noget, der har Odense-forskernes store interesse.

Endnu et kapitel af landsbyens lange historie stod tilbage at skrive: Det sidste halve århundrede, den danske bondeskulturs sørgelige svanesang, frem mod dagens affolkede landdistrikter og det industrialiserede landbrug med dets

store svinefabrikker. Det har ikke været nogen let opgave at skrive dette afsnit for en mand, der har viet store dele af sit liv til studiet af landsbyen, hvis historie han nu kan sætte punktum for. Han har kaldt afsnittet for "Bondesamfundet afvikles", og det er blevet en kompetent og engageret fremstilling af de teknologiske, økonomiske og sociale processer, som totalt har omformet samfundet. Men den sørgelige historie munder trods alt ud i en vis optimisme. Erland Porsmose slutter sin fremstilling således:

"Konturerne af et nyt landsbysamfund tegner sig, og tiden er vel inde til formuleringen af en ny vision for det danske landskab, der sammenfatter og afvejer hensynet til landbrugsproduktion af høj kvalitet med styrkelsen af landskabets naturværdier, miljøforhold, kulturhistoriske værdier, bosætningsforhold og rekreative muligheder.

Alt tyder således på, at man også om 50 og 100 år vil kunne opleve Danmarks landsbyer og bondegårde som en enestående 1000-årig kulturskat – en rygrad i landets historie. Naturligvis vil meget være gået til, men hvis vi vil det, vil hovedparten fortsat være tilbage – og endnu mere interessant som et monument over fællesskabet og andelstidens danmarkshistorie."

Porsmoses guide til danske landsbyer

Her slutter bogen imidlertid ikke, for Porsmose har tilføjet et kapitel, hvor han tager læseren med på en rundtur til 60 udvalgte landsbysamfund. Gennemgangen bygger dels på hans egne iagttagelser og oplevelser på en rundtur i Danmark, men han har også kunnet støtte sig til det store arbejde, som

de lokale museer og kulturmiljøråd har investeret i en udvælgelse af bevaringsværdige landsbymiljøer. Man må imidlertid gøre sig klart, at det vi møder ikke i første række er eksempler på den typiske danske landsby, hvis historie bogen har handlet om. Det gør vi også, men sådanne eksempler udgør et mindretal af de lokaliteter, som besøges. Kapitlet kaldes "En landsbytur", men ordet landsby bruges her i en videre betydning om alle mindre bebyggelser på landet.

Rundturen følger ikke en topografisk rute, men er disponeret efter de fire bygder. Først kommer kystbygden, og her lægger vi ud med – i kølvandet på Achton Friis og Johannes Larsen – at besøge nogle af de velbevarede landsbysamfund på de mindre danske øer. Porsmose har udvalgt nogle gode eksempler på sådanne "ø-landsbyer", som har ret forskellig baggrund: Lyø er en decideret bondeby, Nyords småbrugere har været lodser og på Reersø drev man fiskeri. Nordby på Samsø, hvis idylliske småhuse (nu ferie-huse) har fået lov til at være motiv på bogens titelblad (dog uden at det oplyses) er indbegrebet af landsbyidyl, men nogen typisk landsby er den bestemt ikke med sine usædvanlig mange små gårde og huse. I følge Porsmose var der i 1682 47 små fiskergårde, men den betegnelse har han da vist selv fundet på, og den virker vildledende. Det er meget begrænset, hvad der har været drevet af fiskeri fra Nordby; derimod var der i 1600-årene bønder, der drev skudehandel på Norge og Nordtyskland.

Turen fortsætter til andre bebyggelser på kysten: fiskerlejer, ladepladser, færgesteder og skipperbyer. Det er alt sammen bebyggelseslokaliteter, som ikke kan relateres til den landbohistorie, som er blevet så udførligt behandlet på

de foregående 200 sider. Disse "landsbyer" er jo snarere illustrationer til og eksempler på den danske søfartshistorie, og den falder uden for bogens landbohistoriske tema. Som optakt til omtalen af de udvalgte fiskerlejer gives et kort vue over fiskeriets historie, men noget lignende får vi ikke for søfartens vedkommende. For mange af de nævnte lokaliteter gælder, at de har været gennem et forløb fra at være baser for 1500- og 1600-årenes blomstrende skudehandel til at blive leverandører af maritim arbejdskraft i den danske og nederlandske koffardifart. Andre lokaliteter formåede at omstille den lokale skibsfart til de nye tider; de sydfynske øer og Fanø er gode eksempler herpå.

Kystbygden har rekorden med hensyn til bevaringsværdige landsbymiljøer, mens skovbygden med små idylliske landsbyer tegner sig for en andenplads. I agerbygden er der længere mellem landsbydyllerne; her har forandringsprocessen under det moderne landbrugs investeringspres været langt stærkere. Til gengæld har vi en rejsefører, som kender sine traditionelle landsbyer ud og ind, og hvis trænede blik kan få øje på strukturer og detaljer, som andre ville overse. Her får vi så en kompetent gennemgang af udvalgte eksempler på stjerneudskiftede landsbyer, fortebyer, slyngede vejbyer og torper, og er igen tilbage ved bogens hovedtema.

Dårligst står det til i hedebygden, set fra et bevaringssynspunkt. *"Hedebygden har forandret sig voldsomt gennem de sidste to århundreder, og kontrasten bliver nærmest overvældende, når man sammenligner med skovbyggens kontinuitet"*, skriver Porsmose. Enkelte lokaliteter er dog fundet værdige til nærmere omtale. I det ene tilfælde, Vorbasse, er det dog

på grund af stedets historiske og arkæologiske betydning. Her får vi til gengæld lidt mere at vide om de vandrelandsbyer, som vi savnede oplysninger om i bogens almene afsnit. Længere nordpå finder vi hedelandsbyen Estvad, som dog navnlig bliver fremhævet for *"de enestående fredede arealer (i alt 1200 hektar) ved den store hedeomkransede Flyndersø"*. Her havde det dog været rimeligt at nævne, at disse fredninger navnlig skyldtes H. P. Hjerl-Hansen og Hjerlfonden. Der nævnes en campingplads, men Hjerl Hedes Frilandsmuseum bliver ikke fundet værdig til omtale, skønt det i udpræget grad er hedeegnens museum og har været centrum for spændende forsøg med det traditionelle hedebrug.

I det hele taget er det lidt tilfældigt, hvad der omtales og ikke omtales i Porsmoses guide. Ikke alt virker lige relevant i bogens sammenhæng. Når Thorsager i Djursland omtales *"ikke så meget på grund af byen, som den i egentligste forstand enestående rundkirke"*, som derpå beskrives nærmere, så føler man sig hen-sat til en turistbrochure af den gængse slags.

Det er først og fremmest den traditionelle landsby i alle dens afskygninger, som er repræsenteret på "landsbyturen", skønt meget af bogen ellers handler om de store reformer og om det, vi plejer at kalde andelstiden. Kun et eksempel på en "andelsby" er medtaget. Det er landsbyen Ågård mellem Kolding og Vejle. I den relativt korte tekst om byen nævnes de mange tidstypiske institutioner, hvis bygninger fra tiden omkring 1900: Sparrekasse, andelsmejeri, forsamlingshus, friskole, højskole og valgmenighedskirke sætter deres præg på byen. Det nævnes også, at beboerne har rejst *"flere mindesten over deres folkeførere"*, der bar den

Grundtvig-Koldske ånd ind i lokalsamfundet". En tavle på friskolen minder om den første lærer "ligesom i øvrigt i mere udvidet forstand hele andelstidens folkeoplysningsprojekt".

På den måde gøres Ågård til et eksempel på en typisk "andelsby". Men Ågård har en langt mere interessant historie at fortælle om de folkelige bevægelser og om spændvidden i det "åndelige kulturlandskab", som de efterlod. Byen var i et halvt århundrede hjemsted for præsten Valdemar Brücker, en af de mest omstridte og kontroversielle skikkelser i tidens kirkelige liv. Han kom til sognet som nybagt teolog i 1880 for at tage sig af den grundtvigske del af menigheden, og han blev i sognet resten af sit liv, omgivet af sine trofaste grundtvigianere. Brücker havde meget radikale ideer på det kirkelige område, og han yndede at formulere sig provokerende i vendinger som "at synde i Jesu navn". Han vakte

forargelse ved at ægtevie den fraskilte præst og forfatter Jakob Knudsen, var i det hele taget meget tolerant og frisindet og blev i nogle kirkelige kredse karakteriseret som "brandesianer". Den omtalte kirke fra 1887 blev bygget til Brücker efter lokale stridigheder, men der gik næsten 10 år før han og hans tilhængere blev anerkendt som valgmenighed. Det var også Brücker, der i 1900 fik opført en højskole, som dog aldrig blev nogen succes.

Indskrifttavlen på højskolen med "For Ide og Virkelighed", som Porsmose har fotograferet, er således først og fremmest et minde om Valdemar Brücker og den nygrundtvigske bevægelse, som han repræsenterede. Historien om denne præst og hans fæller i Ågård er et godt eksempel på, hvor store og indgribende modsætningerne kunne være på det ideologiske område i andelstidens små landsbysamfund.

Noter

- 1 En udførlig fortegnelse over litteratur om de enkelte egne byggeskik, herunder Zangenbergs, er givet i min artikel "Bondehuse" i *Budstikken* 1964.
- 2 En oversigt over bondegårdsstudiets historie er givet i indledningen til min lille bog *Bondegård og byggeskik før 1850* (Kbh. 1969) og i bidrag til M. Skougaard og J.H. Nielsen red. *Bondegård og museum. Frilandsmuseernes teori og praksis* (Landbohistorisk Selskab 1998).
- 3 En oversigt over indsamlingsarbejdet er givet af Ole Højrup i "Om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser" i *Budstikken* 1963, s. 81-108.
- 4 Et forsøg på at videreføre bondegårdsundersøgelser for tiden efter 1850 med ny målsætning og nye metoder blev gjort af Nationalmuseet 1989-91 i to udvalgte områder, se J.H. Nielsen, M. Skougaard og B. Vorre: "Gårde i Djursland og Salling – en genoptagelse af Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser", i *Bol og By* 1993 s. 58-111; jf. samme forfatteres bidrag til

Bondegård og Museum (note 1). Et andet eksempel på videreførelse af bondegårdsundersøgelser med hovedvægt på det 20. århundrede er det projekt, som Peter Dragsbo og Helle Ravn i 1997 gennemførte som delprojekt under forskningsrådenes satsningsområde "Det agrare landskab" og som de publicerede i den store bog *Jeg en gård mig bygge vil – der skal være have til* med undertitlen *En kulturhistorisk-etnologisk undersøgelse af lange linjer og regionale kulturforskel i gårdens landskab: Bygninger, haver og omgivelser ved danske landbrugsejendomme 1900-2000* (Landbohistorisk Selskab 2001). Bogen er ikke mindst interessant ved at den viser, at de regionale forskelle også gør sig gældende i nutiden.

- 5 Esben Hedegaard: "Gårdprojektet – og de ældre fynske undersøgelser af den landlige bygningskultur på Fyn", i: *Bondegård og museum* 1998 (se note 1) s. 158.
- 6 Esben Hedegaard og Anders Myrtue: *Landbrugets bygninger 1850-1940* (Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen) 1996.
- 7 Vivian Etting og Per Grau Møller red.: *De kul-*

- turhistoriske interesser i landskabet*, (Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen) 1997.
- 8 P. Grau Møller og E. Porsmose: *Kulturhistorisk inddeling af landskabet* (Miljø- og Energiministeriet – Skov- og Naturstyrelsen) 1997.
 - 9 Ordbog over det danske sprog, "bygd"; P. Skautrup *Det danske sprogs historie* I. s. 270, II, s. 247, Kbh. 1944-47.
 - 10 G. Enequist "Bygd som geografisk term", i *Svensk geografisk årsbok* 1941 s. 7-21.
 - 11 T. Gravlund *Dansk Bygd* I-III Kbh. 1917-30.
 - 12 F.eks. Orvar Löfgrens oversigt over maritime økotyper i Sverige og Matti Sarmelas ambitiøse forsøg på en inddeling af Finland i kulturokologiske typer.
 - 13 B. Stoklund "Ecological Succession. Reflections on the Relations between Man and Environment in Pre-Industrial Denmark", i *Ethnologia Scandinavica* 1976; senere behandlet i bl.a. "Kulturgrænser og økotyper", i Adriansen og Christiansen red. *Forskellige mennesker? Regionale forskelle og kulturelle særtræk*. Ebeltoft 2003; jf. B. Fritzboeger *Det åbne lands kulturhistorie ca. 1680-1980* 1998 s. 8-16.
 - 14 Henrik Pedersen *De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Chr. V.s Matrikel 1688* Kbh. 1928/1975.
 - 15 B. Stoklund "Enkeltgårdslandskaber, skov- og hedebygder", i: Etting og Grau Møller red.: *De kulturhistoriske interesser i landskabet* (Skov- og Naturstyrelsen) 1997.
 - 16 Grith Lerche red. *Bøndergårde i Danmark 1789-90* (Landbohøiologisk Selskab) 1987.